

Правописни правила

Правопис на сложни думи

Съществителни имена

слято се пишат съществителните, при които втората основа е главна, а първата я пояснява:

платноходка (= ход чрез платно),   ветропоказател (= показател чрез вятър)

полуслято

А) съществителните със съчинително отношение **между двете основи:**

покупко-продажба (покупка **и** продажба),   внос-износ (внос **и** износ)

Б) съществителните, при които първата основа е главна, а втората я пояснява:

заместник-директор (заместник на директора),   генерал-майор

разделно се пишат съществителните, на които първата част може да се променя по форма:

майстори зидари (майсторът зидар, майсторите зидари)

фирми първенци (фирма първенец, фирмите първенци)

къща музей (къщата **а** музей, къщи **и** музеи, къщите музеи)

Прилагателни имена

слято се пишат прилагателните, които съдържат поясняваща основа:

тъмночервен,   бледожълт,   великотърновски

полуслято се пишат прилагателните имена с равноправни основи:

червено-черни (червени **и** черни),   бяло-зелени (бели **и** зелени)

ВНИМАНИЕ!

Относителните прилагателни **за принадлежност** образувани с наставки **-ОВ, -ЕВ** се пишат полуслято и с две главни букви:

Иван-Вазов роман,   Христо-Ботево стихотворение

Качествените прилагателни, **образувани от собствени имена и наставка**

-СК, се пишат слято и с малки букви:

иванвазовски реализъм,

христоботевска вяра

Прилагателните имена, **образувани от** числителни, писани разделно, **се пишат също** разделно:

двадесет и две годишен,

тридесет и пет етажен

Прилагателните имена, **образувани от** числителни, писани слято, **се пишат** слято:

тридневен,

двадесетгодишен,

петдесетметров

Съюзи, предлози и наречия

слято се пишат предлози, образувани от два предлога и от предлог и наречие:

наоколо, отвън,
отсам, оттатък, допреди, докъм, измежду, помежду, наред, посред,
накрай, откъм, открай

слято се пишат съюзи и съюзни думи от типа:

накъдето, откак, откогато, отколкото, докогато, докато

полуслято се пишат наречията за приблизителност и с повторена основа:

горе-долу, сегиз-тогиз, бавно-бавно, едва-едва, лека-полека

разделно се пишат голяма част от сложните съюзи:

след като, преди да, без да, освен че, въпреки че

слято се пишат прилагателните, които съдържат поясняваща основа:

тъмночервен,

бледожълт,

великоторъновски

полуслято се пишат прилагателните имена с равноправни основи:

червено-черни (червени **и** черни),

бяло-зелени (бели **и** зелени)

ВНИМАНИЕ!

Относителните прилагателни **за принадлежност образувани с наставки -ОВ, -ЕВ** се пишат полуслято и с две главни букви:

Иван-Вазов роман,

Христо-Ботево стихотворение

Качествените прилагателни, **образувани от собствени имена и наставка**

-СК, **се пишат** слято и с малки букви:

иванвазовски реализъм,

христоботевска вяра

Прилагателните имена, **образувани от** числителни, писани разделно, **се пишат също** разделно:

двадесет и две годишен,

тридесет и пет етажен

Прилагателните имена, **образувани от** числителни, писани слято, **се пишат** слято:

тридневен,

двадесетгодишен,

петдесетметров

Редукция (стесняване) на широките гласни

Понякога при изговор широките гласни А, О, Е се доближават до тесните гласни Ъ, У, И. Пишат се винаги широките!

проверка: търси се форма на думата, в която ударението пада върху гласната

око – очни, **у**хо – ушен, **мъ**рзеливци – мързел, **р**ъка – ръчен

Непостоянно Ъ

При колебания дали да пишем

проверка: във форми на думата, в които звукът се запазва, се пише **А**:

препасан – препас**ани**, брадясал – брадяс**али**

проверка: ако в множествено число на думата звукът изпада, се пише **Ъ**:

ансамбъл – ансамб**ли**, обрасъл – обрас**ли**

театър – теат**ри** дъл**ъ**г – дъл**ги**

Уподобяване на съгласните

Представки, които завършват на звучен съгласен, се пишат винаги с него независимо как се изговарят: **из, без, през, раз, под, над, зад, пред, в, об**

При изговор, ако след звучен съгласен има беззвучен, звучният се обеззвучава

проверка: чрез разлагане на думата на съставните морфеми

разказвам = **раз** + казвам, **над**хвърлям = **над** + хвърлям,

изписан = из + писан, безпокойство = без + покой,

подшивам = под + шивам, втрия = в + трия

- Представките, които завършват на беззвучен съгласен са само **ОТ** и **С**
- При изговор, ако след беззвучен съгласен има звучен, беззвучният се озвучава

проверка: чрез разлагане на думата на съставните морфеми

отговор = от + говор, сдавам = с + давам, сграда = с + града

Променливо Я

Пише се и се изговаря -Я, когато:

1.) гласната е под ударение:

мляко, сняг, грях

2.) следващата сричка НЕ съдържа **Е, И, Ж, Ч, Ш**:

мляко – млечен, сняг – снежен, грях – грешен

Пише се и се изговаря Е в множествено число на причастията, завършващи на Л, Н Т:

обгорял – обгорели, огрян – огрени, разлят – разлети, изпят – изпети

Пише се и се изговаря Я в множествено число на причастията на -Щ:

вървящ – вървящи, стоящ – стоящи, клонящ – клонящи

Подвижно Ъ (ър/ръ, ъл/лъ)

Звукът Ъ може да променя мястото си спрямо съгласните Р и Л!
В едносричните думи липсва правило

стръв, грък, връх, глъч, плъх, плът

сърп, твърд, вълк, дълг, жълт, дърт

В многосричните думи

1.) стои пред **Р** или **Л**, когато след тях има само един съгласен звук:

върба, гърне, бъркам, гълча, мълча

2.) **Ъ** преминава след **Р** или **Л**, когато след тях има два или повече съгласни звука:

Връбница, грънчар, брънка, глътна, млъкна

ИЗКЛЮЧЕНИЕ – При глаголи от несвършен вид с наставка **-В-**

избързвам, опържвам, привършвам, претърсвам

Издаване на съгласни (елизия)

Вътре в думата само при изговор!

проверка: чрез разлагане на думата на съставните морфеми

властник = власт + ник, горестно = горест + но,

тягостно = тягост + но, кръстци = кръст + ци,

артистка = артист + ка, вестник = вест + ник

ВНИМАНИЕ!

НЕ се пише съгласна **-Т-** във формите на глаголите расна и пусна:

израсна, прерасна, дорасна, порасна;

допусна, пропусна, изпусна

-Т- се пише при съответните глаголи от несвършен вид с наставка **-В-**

израствам, прераствам, дораствам, пораствам

В края на думата съгласните изпадат само при изговор!

проверка: чрез поставяне на думата в множествено число или членуване при имената от мъжки род

власт – властти, горест – горестти, артист – артистти, артистът

Удвояване на съгласни (-ТТ-, -ЗЗ-, -ДД-)

При добавяне на представка, чийто краен звук съвпада с началния на корена

проверка: чрез разделяне на представката от корена

ОТ-: отІтегля, отІтласквам, отІток, изІотІтатък, отІтук, отІтам, отІтогава

НАД-: надІдам, надІделея, надІдумвам

ПОД-: подІдам се, подІдържам, подІдавам

ИЗ-: изІзвъни, изІзидам, изІзаобиколя

РАЗ-: разІзелени се, разІзина

Двойно Н

При прилагателните имена в женски и среден род, ед. ч. и в множествено число

1) Когато прилагателното в мъжки род завършва на **-НЕН**, пишем **-НН**:-

есе**нен** – есе**нна**, есе**нно**, есе**нни**

камба**нен** – камба**нна**, камба**нно**, камба**нни**

2) Когато прилагателното в мъжки род завършва на **-ЕН**, пишем едно **-Н**:-

особ**ен** – особе**но**, особе**на**, особе**ни**

съвърш**ен** – съвърше**на**, съвърше**но**, съвърше**ни**

Прилагателни с наставка СК

Когато наставка -СК е прибавена към дума, завършваща на **С, З, Ч, Ж, Ш**, съгласна **С** от нея се изпуска:

пример:

Пари**ж** – пари**жки**, Вито**ш**а – вито**шки**,

Добри**ч** – добри**чки**, Бурга**с** – бурга**ски**

Представка ПРЕ- означава:

Преминаване на граница:

пример: прехвърля, прескоча, премина, преплувам

Надхвърляне на норма:

пример: преям, престоя

Повторно извършване на действието:

пример: пребоядисам, пренапиша

Край на действието:

пример: преболедувам, преброя, претегля, прежаля

Представка ПРИ- означава:

- **намаляване на разстоянието между обекти:** прикова, пришия
- **еднократно или слабо действие:** пригърми, пришумоли, привали
- **начало на действието:** придреме ми се, прияде ми се

Представка О- означава:

- **действието е върху повърхността на обекта:** одраскам, ощавя, обеля
- **действието е върху целия обект:** обера, ограбя, осоля, одирам
- **за получаване на ново качество:** оздравея, обогатя, облагородя, обуча

Представка У- означава:

Действието е към центъра на обекта

пример: убода, ужиля

Действието е навън от центъра

пример: улея, убягна

Действието е надолу от центъра

пример: увисна, упадна, утая

Удвояване на предлозите В и С

Когато следващата дума или цифра започва с В/Ф или С/З:

пример: във въздуха, във II век след Хр.; със смях, със 7 години по-възрастен

Когато върху тях пада логическото ударение:

пример: Ще замина със или без съгласието му.; Не знаем дали той е във или извън страната.

Краесловно обеззвучаване

При изговор в края на думите звучните съгласни се обеззвучават, но винаги се пишат звучните!

проверка: - чрез промяна на думата в множествено число

град – град^{ове}, влог – влог^{ове}, залив – залив^и, млад – млади

проверка: - чрез членуване

град – град^{ът}, влог – влог^{ът}, залив – залив^{ът}, млад – млад^{ият}

проверка: - чрез смяна на рода при прилагателните

бърз – бър^{за}, бър^{зо}, благ – бла^{га}, бла^{го}, млад – мла^{да}, мла^{до}

Граматични правила

Особености на бройната форма

Особености на бройната форма при съществителните имена от мъжки род

- **Съществителните имена, назоваващи лица (мъже) имат само една форма за множествено число, окончаваща на И:**

двама спортисти, пет инженери, осем войници, много ученици, малко учители

- **Съществителните имена за нелица имат различия при образуването на бройна форма:**

А) при числителни те получават окончание А:

пет стола, седем чина, осем прозореца, девет компютъра, единадесет радиатора, два бора

Б) при наречията за количество много, малко, толкова получават окончание Иили ОВЕ:

много столове, малко чиновци, толкова прозорци, много компютри, малко радиатори, много борове

Съгласуване на местоименията

Местоименията КОЙТО, КОИТО се съгласуват с предходното съществително:

*например: Бурята, която счупи клоните на дъба, беше много силна.

Местоименията ЧИЙТО, ЧИИТО се съгласуват със следходното съществително:

*например: Дъбът, чиито клони са счупени...

Пунктуация

Подчинителни съюзи

Подчинителни съюзи: който, чийто, какъвто;

относителните местоименни наречия: където, когато;

подчинителните съюзи: че, да;

въпросителните местоимения и местоименни наречия: кой, чий, какъв, кога, къде, как, защо, когато, докато, щом, след като, преди да, защото, понеже, тъй като, въпреки че, макар че, затова., частицата дали и др.

Когато подчиненото изречение е след главното изречение, запетая се поставя пред подчинителния съюз или съюзна дума:

*Късните студове тая зима се усилваха повече и повече от северните ветрове, които духаха непрестанно от две недели насам.

*Всички се обърнаха в момента, когато Бай Ганьо спря един келнер, носещ поднос с кафета...

*Имах чувството, че човекът зад гърба ми се усмихва.

*Малкото ѝ лице бе мило и хубаво под бялата забрадка, чиито краища бяха пуснати свободно.

*Враждата между двете страни достигаше размери, каквито никога не беше имала.

Запетая се пише пред подчинено определително изречение, въведено чрез въпросителни местоимения, наречия и частици: кой, чий, какъв, къде, кога, как, защо, дали и др.:

*Даваха му съвети, какво да направи.

Ако пред относителното местоимение който има предлог, запетая се пише пред предлога:

*Тая кръчма беше една дълбока изба, в която се слизаше по една стръмна и извита стълба.

NB! Не се пише запетая пред подчинителната съюзна дума който (която, което, които), ако подчиненото определително изречение не започва с нея, а с друга дума от състава си. В този случай се поставя запетая пред началната дума в подчиненото изречение:

*Прокурорът му зададе няколко въпроса, смисълът на които беше ясен...

Не се пише запетая пред еднократно употребен съюз да, служещ за връзка между подчиненото определително изречение и главното:

*А естествено аз нямам правото да бъда и виновен.

NB! Когато подчиненото определително изречение, въведено чрез съюза да, е след съчетание от показателно местоимение и съществително име, се поставя запетая пред да:

*Тази мисъл, да помага на бедните, го вълнуваше отдавна.

Когато подчиненото определително изречение е между частите на главното, се огражда със запетая и от двете страни:

*На същото небе, върху което на своя слънчев трон седеше леля Дъмша,живееше още едно създание...

*Студената декемврийска мъгла, която обикновено пада покрай бреговете на Дунава, се беше напластила в една от главните улици на града...

Не се пише запетая пред еднократно употребените съюзи и съюзни думи: да, кой, чий, какъве, как, защо, кога, къде, дали, ли, служещи за връзка между главното и подчиненото допълнително изречение:

*Исках да му възразя...

*Той слушаше внимателно какво разказва един от събеседниците му.

Ако подчиненото изречение стои на първо място, и то е въведено от съюз или съюзна дума, се отделя със запетая от следващото главно изречение:

*Колко време стоя така, тя не помнеше.

*Който се учи, той ще сполучи.

*Който много говори, той сбърква.

*Щом стигнахме на станцията, предадохме на съхранение ръчните си багажи...

*Като чу гласа му, момчето се обърна.

*Когато Македонски свърши разказа си, трима от другарите бяха вече задрямали на местата си...

*Въпреки че беше седемдесет и пет годишен, Токмакчията избърза няколко крачки пред всички.

Двоеточие или тире се поставя между обобщаващи думи и еднородни части, които ги поясняват:

*Ти сбираш в едно всички блага и дарове: / хляб, свила, рози, нектар, цветя и плодове...

*Българийо, аз всичко тебе дадох: / душа, сърце, любов, зари небесни...

*И долове, и рътлини, и пътища, и поля – всичко засипаха веявиците.

Вметнати думи и изрази

Вметнатите думи и изрази означават увереност, предположение, последователност в излагането на мислите, лично или чуждо мнение, обръщение, различни чувства, заключение. Вметнатите думи не са свързани граматически с частите на изречението и при синтактичен разбор не се подчертават.

Със запетая се отделят следните вметнати думи и изрази: **напротив, разбира се, от една страна, от друга страна, първо, второ, трето, наистина, обръщенията** и др.:

*Напротив, от тях той почувства в душата си нещо пепеляво.

*Работех, разбира се...

*Но, от друга страна, кога сравним положението на работното население в американските градове с това в Лондон, изведнъж се хвърля в очи благоденствието на първите и мизерията на вторите.

*А каквото каже г-н Шкембаков, непременно трябва да бъде вярно: първо, защото той е богат човек, второ – главата му е гола като кратуна, а такива глави са много умни или много глупави, и, трето, защото той е народен представител.

*Наистина, мъчно е за вас да гладувате...

*Тъжно щеш, майко, да гледаш/ ти на туй хоро весело...

*Дядо попе, хвърли брадвата настрана...

НВ! В някои случаи "наистина" се възприема като обстоятелствено пояснение за начин, т.е. не се обособява и не изисква запетая:

*Генералът наистина бе яздил биволи...

*От нея наистина може да се направи всичко...

*Наистина като че ли нямаше смисъл да стоя повече.

Запетая не се пише при следните вметнати думи и изрази: например, всъщност, според мене, може би, за съжаление, следователно, вероятно, очевидно и др.:

*Всъщност това е единствената посока.

*Според мен това е съвсем абсурдно.

*Може би няма да повярват на случката...

*За съжаление тъй е – казах аз.

*Вероятно солдатинът се връщаше нататъка...

Вметнатият израз може да бъде ограден със скоби, когато е с разширен състав и внася странично пояснение:

*Речта се свърши при тържествена тишина (тогава още не беше въведен обичаят на ръкопляскането).

Обособени части

За да се подчертае дадена второстепенна част, тя се обособява – разграничава се от останалите думи в простото изречение чрез кратки паузи (интонационно отделяне), което може да се съчетава и с промяна в словореда.

Обособяването винаги се отразява чрез пунктуацията. Задължителните съставни части на изречението - подлог, сказуемо и допълнение, не се обособяват. С изключение на обстоятелствените пояснения, всички останали обособени части се отнасят към някое съществително в изречението като негово пояснение:

*Поляната, **[обрасла с храсти]**, изглеждаше още свежа и зелена. (определение)

***[Обраслата с храсти поляна]** изглеждаше още свежа и зелена. (подлог)

*Един ден Мария, **[новата учителка]**, влезе замислена. (определение)

*Един ден **[новата учителка Мария]** влезе замислена. (подлог)

Обстоятелствените пояснения задължително се обособяват, когато са няколко от един и същи вид – само за време, само за място и т. н.:

*Оттатък, **[през реката]**, се издигаха високите бели сипеи.

Обособяването обикновено е свързано със словоредни движения - изключения може да има при обособеното несъгласувано определение и обособеното сказуемо определение (тогава обособяването и графичното отделяне не са задължителни):

*Песни, **[като медни звънчета]**, се чуваха нейде. (несъгласувано определение)

*Песни като медни звънчета се чуваха нейде

*Те влязоха в училищния двор, **[весели и засмени]**. (сказуемо определение)

*Те влязоха в училищния двор весели и засмени.

Обособеното обстоятелствено пояснение никога не се съпътства от словоредни промени:

*Утре, **[точно в пет часа]**, ще се срещнем на гарата. (обстоятелства за време)

Пунктуационни норми при цитиране

Цитиране на откъс от лирическо произведение:

а) При цитиране на дума или кратко словосъчетание не се използва нов ред.

Цитатът се разграничава от разсъжденията в съчинението чрез кавички, а в някои случаи и чрез тире:

*Определението „юнашка“ може да се приеме и като характеристика на жената, която има сила да застане редом със своите чеда.

С любов определя родната граница бунтовникът чрез името на реката, а епитетите „тиха бяла“ внушават представа за светлата победа. Либето във всеки момент живее със страх в сърцето, разкрит чрез оригиналното по звучене определение „тиха усмивка“.

б) При цитиране на един стих може да се използва нов ред.

В този случай в края на разсъждението се поставя двоеточие, а цитатът не се огражда в кавички:

*Любовта към родината ги прави физически и духовно несломими:

не сещат ни жегата, ни жажда, ни труд

в) Възможно е цитираният стих да не се обособи на нов ред, а да се разграничи чрез кавички, както и чрез двоеточие или тире:

*В унисон с окрупняването на образа на онези, които се нуждаят от закрилата му – целия народ, се явява и обобщението, назоваващо противника – „срещу врагът си безверни“. Горчивината от „срама“ и „теглото“ достига своята най-силна изява при най-жестокото за народа ни обвинение, което лирическият говорител отново приема с достойнство, с привидно смирение: „нека тази свобода да ни бъде дар!“.

г) При цитиране на два или повече стиха се предпочита използването на нов ред. Цитатът е след двоеточие и без кавички:

*Във втората смислова част на въстъплението доводите на лирическият говорител са градиращи във възходяща посока и достигат своя емоционален изблик в категоричната оценка:

едно име ново, голямо, антично,
като Термопили славно, безгранично...

*В заръката до тях бунтовникът отново повтаря един от основните мотиви:

затуй, че клетник не трая
пред турци глава да скланя,
сюрмашко тегло да гледа!

д) Ако в стихотворението има израз в кавички, те се запазват при цитиране:

*Единствено хиперболата може да служи като похват, когато трябва да се изрази възторг пред героизма:

“Грабвайте телата!” - някой си изкряска
и трупове мъртви фръкнаха завчаска...

е) Цитираните стихове може и да не се разграничават чрез нов ред от разсъжденията. В този случай цитатът се записва след двоеточие, огражда се в кавички и стиховете се отделят чрез наклонени черти. Необходимо е да се прилага единен принцип на цитиране: или само чрез обособяване на нов ред, или само чрез наклонени черти без използване на нов ред.

Цитиране на откъс от белетристично произведение (разказ,повест, роман):

а) Цитатът се огражда в кавички и не се отделя на нов ред, точката се поставя след кавичките, но ако е необходимо да се постави удивителен или въпросителен знак, той се поставя преди кавичките, а след тях, се поставя

точка. При цитиране на отделни думи или кратки изрази обикновено не се пише двоеточие:

*Тя гальовно ще го нарече "синко". За нея той е едно момче, тръгнало "курбан да става", беззащитно.

б) Когато се цитират реплики на героите, изречения от вътрешен монолог или от авторовата реч, се пише двоеточие. Цитатът не е на нов ред и е в кавички:

*Трудно можем да забравим искреността, с която звучат думите на героя, приковал вниманието на другарите си с прочувствената си реч: "Ние трябва пак да сме готови – аз със старите си кости пак ще взема байрака...".

*Майчиното ѝ сърце се свива, прилив на нежност и любов я обзема, когато наблюдава отдалечаващия се младеж: "И тя го видя как той се изгуби в гората, като куцаше. Очите ѝ се наляха със сълзи".

*Възрастната жена откликва на душевната му тревога с думите: "Как къде? Ами у дома!".

Лексикология

Жаргон

Жаргон – обикновено се разбира като неформалното общуване и език, а в по-широк – това е социален говор на лица, обединени от определена близост в професията, образованието, интересите, начина на живот и др.

Жаргоните като цяло се отличават с ярка експресивност, със свобода и непринуденост на изказа. Те имат подчертано дефективен граматичен строеж - липсват много граматични форми, изреченията обикновено са кратки, несложни, с множество изпускания, произношението е небрежно

пример: дъня се, бачкам, поркам, връзвам се, натопявам, изпушвам, издънка, отворко, сваляч, свежрски, вдигам гълъбите, давам заето, върхът на сладоледа, газ до дупка, гризвам дръвцето, панирам се, гроги съм, той е крейзи, голям купонджия).

Терминологична лексика

Терминологична лексика – специализирана е в обслужването на научните и професионалните среди. Думите са стилистично неутрални и еднозначни, но имат синоними.

Професионална лексика

Професионална лексика – обслужва отделните професии.

Диалектна лексика

Диалектна лексика – битува само в устна форма, териториално ограничена е.

Общопотребима лексика

Общопотребима лексика – достояние е на всички носители на езика, осигурява пълноценното общуване в бита, културния и общественно-политическия живот.

Фразеологизми и идиоми

Фразеологизми и идиоми – те са устойчиви изрази (фрази), обикновено с преносно значение, употребявани като готова единица в речта, най-вече в разговорната реч и словесното народно творчество:

*пример: в кръга на майтапа = на шега// петото колело на каруцата = излишен// на час по лъжичка = по малко// давам зелена улица = пускам го// нося го на ръце// грижа се много за някого// вдигам пушилка = нервнича

- Фразеологизмите могат да са близки по структура, но с различно значение:
*събирам си пъртушините = махам се// събирам си акъла = внимавам// събирам лаврите = жъна успех// плюя си в пазвата = успокоявам се след уплаха// плюя си на краката = бързо побягвам// плюя си на ръцете = залавям се за работа// плюя в лицето = изказвам презрение към някого
- Идиомът е вид устойчиво словосъчетание, чието цялостно значение не е изградено от значенията на съставлящите го думи.
- Някои пословици и поговорки също могат да се употребяват като идиоми.

*пример: От трън, та на глог = От лошо на по-лошо.// От игла до конец = От началото до края.// Ни в клин, ни в ръкав = неуместно.// Тегля каиша = трудно ми е.// От дъжд на вятър = рядко.// От кол и въже = всякакви.

Пароними

Паронимите са думи, които са само сходни, близки по звуков състав и по изговор: лектор – ректор; натурален – нотариален.

Омоними

Омоними – думи с еднакъв звуков състав, но различни по значение: „бавя”- задържам, възпирам да се извърши нещо „бавя”- гледам дете.

пример: блок(за живеене) - блок(за рисуване), коса(за рязане) - коса(на главата)

Антоними

Антоними – думи различни по звуков състав и противоположни по значение (болен – здрав, силен – слаб).

- За антоними говорим тогава, когато противопоставянето на думите е пълно, т. е. когато те заемат полюсно положение в границите на семантичното поле.

пример: думите 'добър' и 'лош' са антоними, но 'добър' и 'недобър' и 'лош' и 'нелощ' не са антоними.

- Антонимни двойки образуват само думи от една и съща част на речта.

пример: красив-грозен, сух-мокър, висок-нисък, богат-беден

Синоними

Синоними – думи, които имат различен звуков състав, но са близки или еднакви по значение.

- Синонимите почти винаги се отличават един от друг или по своето лексикално значение, или по своята емоционално-експресивна окраска, или по стилистичната принадлежност към определен жанр на речта, или по своята употреба, или по способността да се свързват с други думи.

*Синонимите: знаме, препорец, флаг, байрак, триколюор, трицвет, стяг се отличават по между си главно по емоционално-експресивната си окраска и по принадлежността си към различни стилове и жанрове на речта:

- думите пряпорец и стяг са остарели, а байрак също се употребява в народната реч и е в процес на отстраняване.

- думите флаг, триколюор и трицвет се използва главно в книжните стилове.

- знаме има най-широка употреба и принадлежи на стилистично-неутралната лексика.

Стилистика

Разговорен стил

Разговорен стил – речта, която използваме в ежедневно общуване.

Напълно свободен е откъм употребата на лексикални средства, като най-малко е участието на термините. Наблюдава се засилена употреба на емоционално-оценъчна лексика (жаргон, фразеология).

Научен стил

Научен стил – използва се в професионални и научни среди има познавателно-информативна функция.

Обработен е и е съобразен с книжовните норми. Служи си най-вече с термини, абстрактна лексика, безлични глаголни конструкции. Липсва оценъчно-експресивна окраска.

Административно-делови стил

Административно-делови стил – обслужва държавните институции, администрацията, законодателството, дипломатията.

Има ярко изразен официален характер и служи за оформянето на различни видове документи – деловодителски, административни, юридически. Характеризира се с деловитост на изказа, стандартност на изразните средства, употреба на термини и липса на субективност и оценъчност.

Публицистичен стил

Публицистичен стил – стилът на средствата за масова информация (преса, радио, телевизия).

Обслужва обществено-политическите и социалните отношения (общество, икономика, политика, бит, морал, спорт, наука, мода).

Има широк жанров диапазон: статия, информационна бележка, репортаж, съобщение, очерк, фейлетон, есе, кореспонденция и др.

Функцията му е информативно-въздействаща, затова използва както стандартност, официалност, логичност и точност в подбора на изразните средства, така и емоционално-експресивна лексика. В него е застъпена цялата книжовна лексика.

Художествен стил

Художествен стил – удовлетворява естетическите потребности, свързани със словото.

Езикът му се отличава с образност и емоционалност, преносни употреби, засилена метафоричност, алегоричност, употреба на неологизми и поетизми. За постигане на въздействената функция в поезията от основно значение са ритъма, римата, стиховата и строфичната организация.

Жанрове

Притча

Притча - жанр на дидактично-нравоучителната л-ра с иносказателен характер, сроден с басня, гатанка, и парабол, кратък разказ, основан на алегория и паралелизъм.

Роман

Романът е вид литературен жанр на прозата, в който се разказва и предлага разгърнато историята на главния герой, който участва в специфични, значими, вълнуващи или пък обичайни за него събития.

Книга

Книга - печатно произведение, състоящо се от свързани и подвързани листове с изписан текст.

Литературно или научно съчинение, оформено като печатно произведение.

Книгата "Под игото".

Стихотворение

Стихотворение е лирично, епично или смесения вариант лироепично, най-често римувано литературно произведение.

Пише се в мерена реч.

Повест

Повест - прозаично произведение, в сюжетната основа на което стои период от живота на един основен герой(или група от герои);

поредицата епизоди представят съдбата на героя(групата) в нейното развитие. Повести са например "Българи от старо време" от Любен Каравелов, "Чичовци" от Иван Вазов, "Гераците" от Елин Пелин и др.

Разказ

Разказ - относително кратко повествование в проза, в сюжетната основа на което стои преходът между най-малко две действия, събития или състояния.

В разказа се представят отделни моменти от живота на ограничен брой герои, понякога само на един герой. Разкази са "[Дядо Йоцо гледа](#)" от [Иван Вазов](#), "[Другоселец](#)" от [Йордан Йовков](#), "[Ветрената мелница](#)" от [Елин Пелин](#) и др.

Пътепис

Пътепис - повествование, в чиято основа стои някакво реално пътуване на автора; представя впечатления от природни или културни обекти, от чужди страни и селища и т.н.

Пътеписи са например "До Чикаго и назад" от Алеко Константинов, "Велика рилска пустиня" от Иван Вазов и др.

Мемоари

Мемоари - художествено представени спомени от живота на определено лице.

В много случаи мемоарните произведения съдържат сведения с документален характер. "Записки по българските въстания" на Захари Стоянов е типично мемоарно произведение.

Басня

Басня - кратко повествование, в което на основата на някакъв контраст между отделни случаи, житейски позиционни начини на поведение и пр. се прави обобщение в етичен план.

Действащи лица в баснята са обикновено животни, растения, предмети, по-рядко хора. Характерен белег на баснята е алегорията (иносказанието). Класически примери за авторски басни са "Гарван и лисица" от Езоп, "Кокошката със златните яйца" от Лафонтен, "Богатият Мравей" от Елин Пелин.

Тропи и фигури

Алегория

Алегорията е вид образност, при която нещо се представя иносказателно.

Тя се използва широко в басните. Алегоричните герои са най-често животни, растения или предмети, които представят човешки качества.

пример: лъскавата секира и ръждясалият търнокоп от баснята на С. Михайловски "Секира и търнокоп" иносказателно представят обобщените образи на трудолюбивият и на ленивия човек.

Хипербола

Хиперболата се гради върху силно преувеличение на количеството и качеството.

пример: Студ, дърво и камък се пука... ([Христо Ботев](#))

пример: Далече, / цял век далече са от мен / миражите на вчерашния ден. ([Пейо Яворов](#))

Литота

Литотата е противоположна на хиперболата

- чрез нея се осъществява омаловажаващо, съдържано утвърждаване на някакво положително качество или определени признаци се представят като едва забележими и дори липсващи.

например: ти не си лишен от дарбица книжовна. (С. Михайловски)

Антитеза

Антитеза е съпоставянето на противоположни понятия, състояния и др.

пример: през деня неуморно изграждам, / през нощта без пощада руша. ([Димчо Дебелянов](#))

Оксиморон

Оксиморонът е съчетание на взаимно изключващи се думи.

пример: жив труп, млад старец, умен глупак

пример: Да бъде свят грехът в светая ти светих! ([Пейо Яворов](#))

Ирония

Иронията е лека насмешка, подигравателно изтъкване на отрицателни качества чрез представянето им посредством положителен израз с преносен смисъл.

например: ироничното представяне на лъжепатриота в следните Ботеви стихове:

Патриот е - душа дава

за наука, за свобода;

но не своята душа, братя,

а душата на народа!

Сарказм

Сарказмът е язвителна, жестока надсмешка.

Характерен е за сатирата.

Сравнение у Христо Ботев:

И наистина, погледнете със слепите си очи на главите на нашите мудрословеснейши патки и вие тутакси ще да видите, че по тях отдавна вече са захванали да растат различни литературни зеленчуци, сякакви политически бурени и всевъзможни научни билки...

Гротеска

Гротеската е парадоксално и деформирано изображение, резултат от съчетание на елементи от карикатурата, фантастиката и сатирата.

Гротесково е представено например в книгата на [А.Константинов](#) поведението на [Бай Ганьо](#) в банята.

Литературни термини

Постоянен епитет

Постоянен епитет - широко разпространен в народното словесно творчество, наречен постоянен, понеже от незапомнени времена поясняващата дума (прилагателно или съществително) се среща с поясняваната в съзнанието на народа, като например: "черни очи еленови", "дълги клепки босилкови", "тънка снага самодивска".

Предисловие

Предисловие - за разлика от пролог, без да бъде свързано структурно-композиционно с есеистично, публицистично или научно произведение. П. е встъпление към тях с обяснителен характер.

Проблематика

Проблематика - широк спектър от худ.-естет. и идейно-теоретически задачи, поставени за разрешение от обществото, от самите писатели или литературоведи като жизнена и творческа програма съобразно с творческите им аспирации. П. следва

внимателно да се различава от тематиката като конкретизация на творческите задачи и като характеристика на творческата дейност.

Пролог

Пролог - встъпителна част към лит.-худ. произведение невинаги композиционно обвързана с худ.замисъл

Протагонист

Протагонист - действащо лице, изразяващо противоположни на антагониста възгледи и интереси.

Пряка реч

Пряка реч - думи, изрази и реплики на лит. герои, изява на техни мисли и преживявания или реакция на чувства и преживявания на други участващи лица в произведението. Освен в емоционални реакции и реплики изявява се и във форма на монолог и диалог. При П.р. е допустимо лит.герой да използва своеобразна лексика(чуждици, провинциализми, варваризми). Важно качество на П.р. е динамизмът.

Публицистика

Публицистика - важен конститутивен компонент при низ жанрове на прозата начело с очерк, есе ,мемоари, фейлетон, памфлет, пътепис и романизирана биография, обединени в един от нейните най-широко разпространени видове- документалистиката.

Реалия

Реалия - характерни за някой народ или национална култура прояви, допринасящи за очертаване на неговото спонтанно възникнало народностно своеобразие в етнографски, езиков, социален и истор. аспект. При лит.-худ. творчество Р. е важен способ за изразяване на народностната специфика особено в култ.-истор. план.

Ретардация

Ретардация е композиционен похват, постиган посредством извънсюжетни компоненти, за задържане на сюжетното развитие в повествователни и драматични произведения, за да бъде придадена на развързката по-голяма тежест или да бъде привлечено вниманието на читателя-зрителя върху нововключени ситуации и герои. Постига се посредством описания, размишления, емоционални изяви и епизоди без пряка връзка със сюжетното развитие или като преход от един момент на действието към друг.

Ретроспекция

Ретроспекция е творчески метод на изображение, използван обикн. в сюжетни произведения с голям обем, при които хронологическата последователност на сюжетното развитие съзнателно е нарушена от автора, като се дава преднина на по-стари събития пред по-нови или събитията не протичат в строг хронологичен ред, а съобразно с едно или друго възпоминание на героя.